
**DE RIBES A CUBA:
PETITES HISTÒRIES DELS AMERICANOS**

Josep Miret Mestre - Gerard Coll Milà

***En el fondo del barranco,
canta un negro con afán:
¡Dios mío quien fuera blanco,
aunque fuese catalán!***

(cançó popular de Cuba)

INTRODUCCIÓ

Després de la Guerra del Francès (1808-1814) el camp català va entrar en crisi, als mètodes rudimentaris emprats se'ls van unir les conseqüències de la guerra (devastació, robatoris, cremes...), i els anys posteriors foren durs per a la població del país. Ribes no n'estigué al marge. Al llarg del segle XIX comptava amb una població estable de 2000 habitants i era un poble eminentment agrícola i amb la vinya com a producte principal. Sense indústria al nostre terme, només els ermots pedregosos estaven per treballar i tota la resta de territori eren terres de conreu. Fins i tot les muntanyes van ser ocupades amb nombrosos marges de pedra per salvar els desnivells i van ser ocupats per feixes de vinya o garrofers. En no poder-se treballar més terres, a cada casa l'hereu treballava les terres del pare, els altres fills, anomenats cabalers, havien de buscar feina a Vilanova i la Geltrú, a Sitges o a Barcelona. Una nova opció que aparegué en aquells anys fou la d'embarcar-se cap a l'aventura americana, els anomenats "americanos".

La denominació d'aquells que emigraren a Amèrica durant la primera meitat del segle XIX en busca de fortuna és prou variada: indià, "cubano", americà o, com diem a Ribes, "americano".

A través d'informació dispersa que hem trobat en arxius o parlant amb gent gran sobre els ribetans que varen emigrar a Amèrica a fer fortuna intentem en aquest treball explicar quines van ser les seves motivacions, com va ser la seva vida allà i com va ser la seva tornada, veritable efecte al nostre poble de la seva marxa. Aquest treball pretén ser un petit

Gravat del port de l'Havana tret d'un llibre editat a Berlín l'any 1853

estudi sobre la marxa, vida i retorn dels ribetans que van emigrar a les colònies americanes. El treball se centra més en l'àmbit històric que no pas en allò que ens van deixar físicament al poble, del qual ja hi ha alguns estudis realitzats.

QUINA ÈPOCA?

Principals ciutats de l'illa de Cuba que van ser habitades pels ribetans emigrats.

Fins al Reglament de lliure comerç signat per la corona l'any 1778 els ports de Cadis i Sevilla tenien l'exclusiva del comerç amb Amèrica. A partir d'aquesta data nombrosos ports peninsulars, entre ells Barcelona i Tortosa, podien comerciar amb Amèrica sense haver de passar pels dos ports andalusos. Per això els americanos se centren en el període en el qual s'obre el comerç dels catalans amb Amèrica fins aproximadament l'any 1920. Es podrien diferenciar dues èpoques:

Primera època: entre 1783 (data del primer ribetà documentat a Amèrica) i el 1820, normalment són comerciants i mariners que fan estades curtes a Amèrica pels seus negocis. Abans de la independència de les colònies americanes els ribetans van arribar fins a l'Argentina, Veneçuela, Mèxic i l'Uruguai. La majoria vénen excedents de la seva producció agrícola, en el cas de Ribes duen vi cap al continent i compren productes colonials (sucre, cafè, cacau) que porten cap a Europa.¹ Així trobem com ja a l'any 1783 el comerciant ribetà Josep Jaques fa un viatge a les Índies, que repeteix dos anys més tard,² o com el 1833 Anton González lliurà 7 cargues de vi (847 litres) a Josep Miret Puig, que es trobava a Amèrica, perquè els vengués i al seu retorn passés comptes, cosa que no va esdevenir fins a l'any 1847, quan Anton González ja era mort.³

Entre els anys 1812 i 1828 s'independitzen la majoria de les colònies espanyoles a Amèrica, a conseqüència entre d'altres de la Guerra del Francès, motiu pel qual els viatges dels ribetans es van centrar en Cuba i Puerto Rico, que eren les úniques colònies que es van mantenir espanyoles.

Segona època: entre 1820 i 1920, moment en què es produeix una emigració massiva de ribetans cap a Amèrica a treballar i muntar negocis. És l'època de la qual hi ha memòria oral i és també el període en què se centra aquest treball. Les poblacions on més s'establiren foren Santiago de Cuba, Guantánamo, l'Havana, Matanzas i Cienfuegos.⁴ Així mateix es coneix el cas d'algun ribetà que va arribar fins a les illes Filipines, com és el cas de Joan Garriga i Bertran (de cal Teixidor o can Garriga) que va anar a treballar a Guantánamo l'any 1884 i allà es va enamorar d'una mestra filipina. Es van casar i van anar a viure a l'illa de Cebú, al sud de Manila.⁵

1. J.M. Delgado Ribas. "La emigración española a América Latina durante la época del comercio libre (1765-1820). El ejemplo catalán". Boletín americanista, 32, 1982, p. 122.

2. R. Soler. Emigrar per negociar. L'emigració a Amèrica des de la comarca de Garraf: el cas de Gregori Ferrer i Soler, 1791-1853, Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, 2003, p. 184.

3. Fons de can Miret de les Parellades.

4. X. Miret i Mestre. "Els "americanos" de Ribes". A: "Americanos" "Indianos": Arquitectura i urbanisme al Garraf, Penedès i Tarragonès (Baix Gaià). Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, 1990, p.22.

5. J.-L. Palacios. "Els Almendros, la cultura i l'amistat". El Punt (el Garraf), 18 de gener de 2004.

QUI VA MARXAR? MOTIUS?

Segons l'historiador Xavier Miret Mestre entre 1789 i 1920 van marxar a Amèrica més de 400 ribetans, gairebé tots homes.⁶ En aquells moments per poder sortir del país direcció Amèrica era necessari obtenir un permís especial per fer-ho, que es van centralitzar i s'han conservat a l'Archivo General de Indias de Sevilla,⁷ però cal tenir present que la llista és només parcial ja que segurament més d'algun grumet es devia embarcar de forma il·legal i per tant sense registre oficial. A més, a l'Arxiu Municipal de Sant Pere de Ribes consta la marxa de 67 ribetans i el retorn de 107.⁸ La majoria dels que van emigrar eren nois joves, entre 10 i 25 anys, de poblacions de la costa catalana, entre elles Begur, Tossa, Sitges, Vilanova i la Geltrú o Ribes. Poques dones viatgen fins a Amèrica, i les que ho fan serà per reunir-se amb el seu marit i dur-hi els fills que havien restat a Catalunya.

Cal entendre que fer un viatge d'aquella magnitud era costós, i que per tant no tots els ribetans van tenir a l'abast poder marxar del poble ja que no es podien costejar el passatge en un vaixell transatlàntic fins a Amèrica.

Generalment els ribetans que més emigraren a ultramar foren pagesos i menestrals de classe baixa, si bé també hi hagueren pagesos benestants que provaren de fer fortuna. Eren cabalers que provenien d'una família on l'hereu tenia terres per conrear però que no donaven el suficient per poder alimentar les noves famílies que formaven els germans, motiu pel qual marxaven fora. Aquest és el cas dels germans Josep i Joan Giralt Robert de can Casota, del carrer de sant Pau,

6. X. Miret, citat a la nota 4, p. 21; X. Miret i Mestre. "El llegat dels americanos a Sant Pere de Ribes". Quaderns de patrimoni del Garraf, 10, abril de 2009, p. 23-26.

7. Archivo General de Indias, sèrie Ultramar. Alguns d'aquests permisos es poden consultar al portal del Ministeri de Cultura d'Espanya <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios>.

8. Arxiu Municipal de Sant Pere de Ribes (AMSPR), "7.3 Passaports 1846-1854", 9.4 Emigració. Immigració. Permisos per marxar a Cuba 1876-1898 i Permisos per tornar de Cuba 1851-1877". Altres llistes d'americanos ribetans es poden trobar a Soler 2003 (veg. nota 2) i D. Jou i Andreu. Els sitgetans a Amèrica i diccionari d'americanos. Aportació a l'estudi de la migració catalana a Amèrica 1778-1936. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1994.

9. La Veu de Ribes, 19 d'octubre de 1916; Els Giralt a Sant Pere de Ribes, accessible a <http://guitartprats.blogspot.com.es/2007/11/els-giralt-sant-pere-de-ribes-1800-2007.html>.

10. Arxiu Municipal de Sant Pere de Ribes, 1.7.3 Correspondència d'entrada- Comunicacions de bona conducta.

que van marxar a Cuba mentre el seu germà Pere, l'hereu, es va quedar a Ribes. En Josep en tornar va casar-se amb una noia de Vilanoveta i es va comprar una finca a la Pobla de Mafumet (Tarragonès), on contractà en Pere com a masover. Aquest però se sentí explotat pel seu propi germà i acabà marxant de la masia.⁹ Cal destacar que en alguns casos quan algú anava a les Antilles i aconseguia obrir un negoci, un cop aquest prosperava i el permetia assentar-se, acostumava a fer-hi anar algun parent per tal que continués amb el negoci i se'n fes càrrec. Generalment quan tornava l'oncle marxava el nebot, quan tornava el germà gran marxava el germà petit. Així l'any 1857 Pau Puig Roig, de 12 anys, demanà permís per anar a Cuba per treballar a la fàbrica de xocolata del seu oncle Jordi Puig a Santiago de Cuba situada al carrer Enramadas alta 109. I per una altra banda trobem com Ciril Quadres Roig, de 13 anys, demanà permís per instal·lar-se també a Santiago a casa de son oncle Joan Quadres Ràfols.¹⁰ En Josep Mestre Mestre (de can Geló) va marxar l'any 1852 a Santiago de Cuba i va tornar el 1872, quan el germà petit, Ramon, més conegut per Punxes, el va substituir. Tots dos van ser propietaris de negocis en aquesta ciutat.

Farmàcia "Santa Teresa" del farmacèutic ribetà Joan Bertran i Miret, a Jamaica, prop de Guantánamo, el maig de 1927 (fons Miquel Bertran i Quadres).

Així mateix van emigrar alguns catalans d'estatus social alt, que marxen a Cuba especialment a realitzar la seva activitat laboral com a notaris, farmacèutics i metges.¹¹ Aquest és el cas del ribetà Joan Bertran Miret, farmacèutic, que marxa amb la família a Cuba i munta la farmàcia "Santa Teresa" a Jamaica de Yateras, població situada a 5 quilòmetres de Guantánamo.

11. M. D. Perez Murillo. "Emigración de catalanes a Cuba a comienzos del siglo XIX". Trocadero: Revista de historia moderna y contemporanea, 4, 1992, p. 145-156.

Cafè Nuviola a la plaça Dolores de Santiago de Cuba als anys mil nou-cents vint. Entre els clients i cambrers hi ha diversos ribetans, com en Jaume i en Joan Cuadras Giralt, en Joan Planas i en Joan Lloses i el seu fill (fons Miquel Bertran i Cuadras).

També és curiós el fet d'alguns ribetans que marxaren fins a les illes, no a fer fortuna, sinó per escapar-se de les obligacions de realitzar el servei militar. Aquest és el cas de Jaume Cuadras Giralt, que per tal de no anar a la Guerra del Marroc (1920-1926) viatjà fins a Cuba, on va viure i treballar fins a l'any 1931. Un altre cas seria el de Joan Fortuny Capdet (de cals Cubanos) que va emigrar a Cuba l'any 1912

12. J. Giralt i Raventós. "Els ribetans del segle XIX i l'illa de Cuba". Programa de la Festa Major de Sant Pau, 1981.

13. Giralt, citat a nota 12.

Tres tipus de vaixells que feien la travessa de l'Atlàntic al segle XIX: fragata (amb tres pals), bergantí (generalment de dos pals) i vapor (amb xemeneia).

fugint de la pesta que patia l'illa de Fernando Poo (Guinea Equatorial) on li tocava fer el servei militar. S'estableix a Santiago de Cuba i uns anys més tard la seva dona es reuneix amb ell. No es produeix el seu retorn fins al 1932 quan el govern de la República concedeix amnistia als pròfugs.

COM ERA EL VIATGE?

Al segle XIX el viatge fins a Amèrica era llarg i insegur. El viatge podia durar entre un i dos mesos, segons el vent que trobaven a favor o en contra, i es va escurçar en el moment en què es van popularitzar els vaixells de vapor a la segona meitat de segle, que estalviaven algunes setmanes de viatge. Calia, però, per arribar a Amèrica superar dificultats com els corsaris, els temporals i les malalties.

En Joan Giralt Soler escriu una carta a un amic l'any 1812, en plena guerra del Francès: "Te fas saber com lo teu fill Joseph fou pres dels francesos 20 lleguas antes de arribar a la Havana [a] quatre lleguas de terra y los deixaren anar amb la llanxa y tots arribaren a la avana sens novedad... lo dia de Sn. Joan sens novedad li prengueren tota la roba però nols maltractaren."¹²

L'any 1842 l'Andreu Giralt Massó es va trobar amb un temporal: "Sabrás como hemos estado 46 días por el mar fuera, que el día que salimos de Barcelona como más adelante, más viento hemos tenido y más mar y el día 25 de Octubre se movió una gran tempestad de modo que los cuellos del mar aparecían montes de la tierra que se venían encima para nosotros de tanto biento que hacía se rompió la verga mayor, muchas velas y todo se acía pedazos."¹³

Carta de Jaume Comas Carbonell, datada a l'Havana el 20 de novembre de 1802, on explica que durant la travessa de l'Atlàntic va morir la meitat de la tripulació a causa de la febre groga (fons can Zidret de les Parellades).

La pitjor part, però, se la va emportar en Jaume Comes Carbonell, qui l'any 1802 escrivia des de Màlaga, comentant els perills de la mar: “sortir a la mar a mi poch se me'n dóna no tinch res pera perdra [...] que jo sóc com lo burro del Jaumet dels picarols que no té sinó la bida per perdra.” Va travessar l'Atlàntic en la fragata d'Isidre Ricart però el viatge va ser molt accidentat. A l'arribar a l'Havana escriu: “Les participo a ustedes que en la fragata en que yo iba [...] al cabo de 4 días murió lo pilotín, y al cabo de 15 días ya había la mitad de la gente muerta, ya quedamos no mas que 9 hombres i eran 18 de trabajo, [...] en la noche cenaban bien pero al amanecer amanecían con el vómito prieto, a las 24 horas fallecieron; viendo yo todo aquello, cargado de confusión me fui en tierra huyendo por el camino del monte a encontrar a mi sobrino Magí Comes...”¹⁴ Cal fer notar que el “vómito prieto” de què parla la carta és la malaltia tropical que anomenem la febre groga. És una malaltia originària de l'Àfrica tropical que els esclaus negres van portar a Amèrica. Els esclaus s'havien adaptat genèticament a la malaltia i normalment els donava febre però no els matava, però

14 Fons de can Zidret de les Parellades, lligall Cartes varies 1774-1834; transcrita a X. Miret i Mestre. “Els americanos de Ribes”. Programa de la Festa Major de Sant Pere, 1986.

15. Delgado, citat a nota 1, p. 120-121.

els europeus i els indígenes americans no tenien aquesta resistència i com podeu veure la malaltia els fulminava.

Per poder viatjar fins a Amèrica tothom que ho volia fer s'havia de treure un permís que concedien les autoritats, les anomenades llicències d'embarcament. Per poder viatjar calia aportar la fe de baptisme, acreditar que s'era major de 18 anys o que es tenia el permís patern pel que fa als menors. Calia aportar també certificat notarial conforme algú de Cuba el reclamava per algun negoci o com a treballador. Els que estaven casats havien de presentar la llicència matrimonial, signada per la seva dona, i el permís només els valia per a tres anys, passats els quals havien de renovar la llicència o retornar. Amb el temps s'hi van afegir més requeriments: ser fidel a la pàtria, no tenir cap procés judicial obert i estar exempt del servei militar.¹⁵

Els nois que marxaven a Amèrica solien ser molt joves, fins al punt que segons certes informacions orals que ens han arribat, aquells que marxaven amb dotze anys els falsificaven la partida de baptisme per aconseguir el permís d'embarcament cap a Amèrica, ja que els menors de 14 anys havien de viatjar acompanyats.

Els nens acabaven de fer la creixença a Amèrica, de fet allà es convertien en homes, i sovint es trobaven que la roba que havien pres cap a les illes els quedava petita. Allà s'hi estaven molts anys sense més contacte amb la família que les cartes que s'escrivien. I com es natural s'enyoraven, ho podem veure en algunes cartes que va publicar en Josep Giralt en un programa de la Festa Major, com una de Joan Giralt i Massó escrita a l'Havana l'any 1834 amb una ortografia molt vacil·lant: “...en lugar de andar el mundo que ha hora estaria al lao de mi padre y madre y aôra estoi muy lejo, y quien save

cuando los volveré ha ber...”¹⁶ Altres nois, a més de pares i mares, trobaven a faltar coses més mundanes com els rovellons o el bull de tonyina. La família d’aquí també enyorava els que marxaven. És el cas d’una àvia que no feia altra cosa que esperar carta del nét, i quan en rebia alguna, anava a donar les gràcies a la Mare de Déu de Gràcia o al Vinyet.¹⁷

16. Giralt, citat a nota 12.

17. Fons de can Zidret de les Parellades, lligall Cartes varies 1774-1834.

QUINES FEINES REALITZAVEN?

Botigues, empreses i fàbriques de ribetans a Cuba.

Nom	Tipus	Adreça	Ciutat	Any
Bertran Miret, Manuel (de la farmàcia)	comissionista	Estrada Palma 2	Guantánamo	1906
Bertran Miret, Miquel de la farmàcia)	botiga mixta	San Francisco 27 (actual carrer Sagarra)	Santiago de Cuba	1874
Bertran Miret, Francesc (de la farmàcia)	queviures al major		Guantánamo	1886
Bertran Pagès, Antoni (de can Janet d’en Zidro)	botiga mixta	Rastro 2	Santiago de Cuba	1874
Botí Giralt, Magí	taverna	Caridad	Guantánamo	1889
Comes Milà, Bonaventura (de can Comes del Palou)	botiga		Santiago de Cuba	1832
Giral y Compañía	queviures al major	Oficios 32	l’Havana	1816-1886
Jaques Colomer, Pau (Pau Callat, de can Mestre Xic)	botiga mixta	Paseo de Concha	Santiago de Cuba	1874
Pablo Jacas y Sobrino (Pau Callat)	alambí	Factoría 6	Santiago de Cuba	1874
Masó, Roig y Compañía	botiga		l’Havana	1819-1824
Massó Giralt, Salvador (de can Zidret de les Parellades)	botiga		l’Havana	1853
Mestre, Artigas y Compañía (La Picota)	fàbrica de tabacs	Enramadas alta 17 (actual José Antonio Saco)	Santiago de Cuba	1889

Mestre Mestre, Francesc (Panxo)	botiga mixta	Providencia 48	Santiago de Cuba	1874
Mestre Mestre, Josep (de can Geló)	botiga mixta	Salvador 48	Santiago de Cuba	1874
Mestre Olivella, Magí	botiga		Santiago de Cuba	1832
Milà Artigues, Joan	botiga mixta	San Basilio alta 95 (actual Bartolomé Masó)	Santiago de Cuba	1874
Miret Puig, Josep	botiga		Santiago de Cuba	1829
Pasqual Milà, Josep	taverna	San Basilio alta 95 (actual Bartolomé Masó)	Santiago de Cuba	1889
Pasqual Milà, Ramon	botiga mixta	Rastro 79	Santiago de Cuba	1874
Pasqual Roig, Joan	botiga mixta	San Tadeo 54 (actual Francisco V. Aguilera)	Santiago de Cuba	1874
Planes Giralt, Salvador i Gaietà	botiga		Santiago de Cuba	1828-1833
Puig Coll, Joan	botiga mixta		Santiago de Cuba	1816-1831
Puig Roig, Jordi	fàbrica de xocolata i forn de pa	Enramadas alta 109 (actual José Antonio Saco)	Santiago de Cuba	1889
Quadres Coll, Pere	botiga mixta		Camagüey, abans Puerto Príncipe	1828
Quadres Milà, Josep (de can Quadres de la Timba)	botiga		Camagüey, abans Puerto Príncipe	1825
J. Raventós y Compañía	exportadors de cafè i altres	Ignacio Agramonte cantonada Prado	Guantánamo	1888
Robert Claver, Josep (de can Mestre dels Clapers)	botiga		Santiago de Cuba	1829-1832
Robert Puig, Sebastià	botiga		Santiago de Cuba	1832
Roig Cartró, Pere (de la Serra)	taverna	Ricla 50	Matanzas	1874
Roig Vidal, Joan	botiga		l’Havana	1828
Rovira y Guillaume	fàbrica de tabacs i licors	San Basilio baja 71 (actual Bartolomé Masó)	Santiago de Cuba	1889

Font: Directorio General y Comercial de la Habana e Isla de Cuba. La Habana: Editores Proprietarios, Caine y Compañía, 1874. Directorio de la provincia de Santiago de Cuba. Santiago de Cuba: Imprenta de Juan E. Ravelo, 1889. Guía comercial de la isla de Cuba. Madrid: Librería Editorial de D. Carlos Bailly-Bailliere, 1886 i permisos per anar a Cuba (Archivo General de Indias).

L'objectiu de tot aquell que va anar a fer les Amèriques era aconseguir acumular capital a poc a poc. L'historiador Raimon Soler¹⁸ ens explica que el primer que feien a la seva arribada a Cuba era entrar a treballar en una de les empreses comercials (botigues, destil·leries, etc.) de l'illa, després, si es comptava amb capital propi o amb el suport financer d'algun parent, es podia crear la pròpia companyia o esdevenir soci de l'empresa on s'estava treballant.

Botiga de queviures a l'Havana en una fotografia datada el juliol de 1924 (fons Miquel Bertran i Cuadras).

Els catalans van destacar per treballar o obrir botigues, sobretot de queviures i d'estris d'ús quotidià, anomenades a Cuba "pulperías". En el cas dels ribetans estan documentades una trentena de botigues i negocis. Aquesta era una feina molt poc agrada, es treballaven moltes hores i tots els dies de l'any i sovint dormint a la mateixa botiga, en un recambró darrere el taulell. Aquest és el cas de Josep Raventós i Giralt (de can Pere de la Plana), que va arribar a Cuba amb dotze anys i

¹⁸ Soler, citat a nota 2, p. 96.

¹⁹ J.-L. Palacios. "Estimar el teatre". El Punt (Garraf), 18 de setembre de 2002.

²⁰ Archivo General de Indias, Ultramar 350, N. 40 i 359, N. 89.

²¹ Fons de can Zidret de les Parellades, lligall Cartes varies 1774-1834.

²² Directorio de la provincia de Santiago de Cuba. Santiago de Cuba: Imprenta de Juan E. Ravelo, 1889.

²³ I. E. Rodríguez Ortega. De Cataluña a Cuba... ¡Hacer las Américas! Grupo de comunicación Galicia en el mundo, S. L., Vigo 2011, p. 354-355.

va començar a treballar en una botiga, on també dormia. Quan ja portava un any a l'illa es va casar un conegut i els amos el van deixar anar al casament, però es va trobar que el vestit bo que li havia fet prendre sa mare des de Ribes ja li quedava petit, motiu pel qual li van haver de deixar un altre vestit per anar al convit. Per altra banda els germans Joan, Antoni i Prudenci Rafel Radigales (de can Murici o Maurici) van muntar una pastisseria a Cuba. En Joan va marxar als tretze anys i posteriorment quan va tornar es va instal·lar a Sabadell, on va fundar la pastisseria "La Cubana". L'Antoni també va anar a viure a Sabadell i va tenir responsabilitat en una fàbrica. En canvi en Prudenci es va quedar per sempre més a Cuba.¹⁹ L'any 1828 Pere Quadres Coll compra una botiga a Joan Albergues de Sitges, situada a Puerto Príncipe, actualment Camagüey. Tres anys més tard crida al seu germà Miquel per instruir-lo en el ram del comerç.²⁰

Una altra feina dura era treballar de traginers. Tot i que no hi ha grans referències a aquesta feina sabem que un dels fills de la masia de Xoriguera de Ribes treballava d'aquest ofici gràcies a una carta enviada d'Amèrica a la seva família.²¹

En el cas de Magí Botí va aconseguir esdevenir encarregat d'una finca, havia de recórrer tota la hisenda a cavall en unes jornades llarguíssimes i esgotadores en l'època de la recol·lecció. Amb el temps sembla que va muntar una taverna, ja que en un directori de comerços de l'any 1889 surt un tal "Magín Botí" com a propietari d'una "bodega" a Guantánamo.²² Així mateix tenim constància que Manel Bertran Miret (de la farmàcia) va comprar una finca, a la zona de Guantánamo, anomenada Montesano. En el moment que la va comprar aquesta finca estava abandonada i ell hi sembrà tabac, iuca, patates, lleguminoses i canya de sucre entre d'altres productes.²³

Hi ha, però, qui aconsegueix muntar negocis i fundar la seva pròpia fàbrica. Un cas ben clar fou Manuel Pasqual quan l'any 1850 fundà la fàbrica de tabacs "La Picota" a Santiago de Cuba. Posteriorment la fàbrica anà passant de mans, el 1900 era propietat de Ramon Mestre Mestre (de can Punxes) i a partir de 1908 restà en mans de la família Guillaumes, els quals no solament continuaren amb la

Fàbrica de tabacs "La Picota" a Santiago de Cuba fundada l'any 1850 per Manuel Pasqual i posteriorment regentada per Ramon Mestre Mestre entre 1900 i 1906 (foto: Desquirón Hijo, Santiago de Cuba. Fons Can Panxo)

fabricació de tabacs sinó que ampliaren el negoci amb la producció de rom. La fàbrica patí diversos daltabaixos i un incendi i es traslladà en diverses ocasions fins que tancà als anys 1920.²⁴ En Pau Rafel (de can Murici) va fundar una empresa de conserves de tomàquet a Güines, prop de l'Havana, que va arribar a tenir més de 200 treballadors.²⁵

Família de Manuel Bertran i Miret al porxo de la finca Montesano el maig de 1912 (fons Miquel Bertran i Cuadras).

24. X. Miret i Mestre. "La Picota", un exemple de la participació de ribetans en el comerç cubà". Montgròs: Revista mensual de Sant Pere de Ribes, 41, setembre-octubre 1987 p. 7.

25. Palacios, citat a la nota 19.

26. Fons can Miret de les Parellades.

27. Rodríguez, citat a la nota 23, p. 356-357.

A Cuba també trobem companyies fundades per ribetans, com poden ser "Giral y Compañía" dedicada a magatzem de queviures ubicada a l'Havana al carrer Oficios 32.²⁶ L'empresa "J. Raventós y Compañía" fou fundada l'any 1888 per Josep Raventós Bertran i més tard s'hi afegirien com a socis Pere Rossell Bertran i Jaume Parellada. Els dos primers eren nascuts a Ribes, mentre que en Parellada havia nascut a Cuba fill de pares vilafranquins.²⁷

A Catalunya es coneixen una dotzena de naviliers que feren el transport d'esclaus des de l'Àfrica fins a Cuba, com el marquès de Comillas o els Samà de Vilanova i la Geltrú. Es desconeix del cert si hi hagué algun ribetà que a Cuba utilitzà esclaus en els seus negocis. Sí que es coneix el cas de Cristòfol Roig Vidal, que va ser un important comerciant nascut a Ribes, que va fer les Amèriques i finalment es va instal·lar a Barcelona. Consta documentalment que va participar com a soci capitalista en almenys un carregament de vaixells negres.²⁸

Com ja hem comentat els ribetans que anaren a les illes generalment van treballar a botigues comercials o en finques agrícoles. Mentre eren a Cuba treballaven de valent i procuraven no gastar. Es passaven entre quinze i vint-i-cinc anys a l'illa, generalment sense fer cap viatge cap aquí, per estalviar diners, i tornaven a la ratlla dels quaranta anys per retirar-se i viure dels diners guanyats.

Molts dels catalans presents a Cuba participaren en la "Sociedad Benéfica de los Naturales de Cataluña" i l'associació "Blok Nacionalista Cathalonia". La primera és la societat de beneficència més antiga que es crea a Cuba, l'any 1841. Pretenia donar una certa cobertura sanitària als catalans presents a l'illa, malgrat que també va funcionar com a centre cultural. El Blok era una associació nacionalista catalana fundada l'any 1911 a Guantánamo, dins la qual sabem que hi havia diversos ribetans.

Cal destacar el cas excepcional de Manuel Bertran Miret, que entre altres càrrecs, va ser alcalde de Guantánamo i president del Centro de Detallistas del Comercio de Guantánamo. Es va casar quatre cops i va morir a Cuba.²⁹

²⁸ J. Rovira Fors. "El bergantí negrer "Tellus". L'Avenç, 75, octubre 1984, p. 52-55.

²⁹ Rodríguez, citat a la nota 23, p. 354-355.

RETORN I LLEGAT

Cases d'americanos a Ribes.

Nom	Any	Adreça
Can Geló (Josep Mestre Mestre)	1875	Andreu Malgà 10
Ca la Manuela (Joan Bertran Miret)	1868	Major 9
Ca la Victòria (Pere Miret Roig)	1869	Major 10
Can Magí Butí (Joan Bertran Quadres)	1870	Major 11
Els Xulius (Joan Bertran Quadres, dedicada a escola)	1878	Major 13
Cristòfol Carbonell Massó	1870	Major 18
Miquel Bertran Miret	187?	Plaça de la Font 3
Cal Ros (Joan Roig Cartró)	187?	Plaça de la Font 5
Can mossèn Anton (Gil Miret González)	1868	Plaça de la Font 6
Can Pere Miret (Pau Jaques Colomer, Pau Callat)	1879	Pi 20
Can Miqueló (Sadurní Bertran Miret)	1875	Pi 25
Can Planes (Josep Planes Carbonell)	1864	Pi 27
Joan Giralt Massó	1876	Pi 36
Joan Giralt Massó	1876	Pi 38
Antoni Bertran Pagès	1876	Pi 40
Cal Metge Pere (Aleix Bertran Pagès)	1876	Pi 42
Cal Doctor Quadres (Cristòfol Quadres Massó)	1874	Palou 15-17
La Granja (Isidre Jaques Comes)	1861	Racó 20
Can Simon (Josep Jaques Colomer)	1886	Nou 3
Can Punxes (Ramon Mestre Mestre)	1911	Plaça Marcer 4
Can Magí del Pis o ca la Senyora Rafel (Manuel Rossell Roig)	1890	Plaça Marcer 10
Can Panxo (Francesc Mestre Mestre)	1890	Plaça Marcer 11
Can Torrents o can Pau Quadres (Pau Quadres Massó)	1889	Plaça Marcer 12
Can Bosch	1886	Plaça Marcer 13
Can Jove (Jaume Roig Coll)	1881	masia

Font:

X. Miret Mestre. "Els 'americanos' de Ribes". "Americanos" "Indianos": Arquitectura i urbanisme al Garraf, Penedès i Tarragonès (Baix Gaià), Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, 1990, p. 21-35.

De tots els que van anar a fer les Amèriques, n'hi ha alguns que no van retornar a Ribes per diferents motius: a causa de la mort o perquè s'instal·len definitivament a l'illa en casar-se i formar família. En el cas dels germans Raventós i Canals de can Pere de la Plana, en Francisco va morir a l'Havana a finals de 1852, el seu germà Joan va cobrar els sous que li devien a la botiga de Salvador Massó i Giralt (de can Zidret de les Parellades) i es va fer càrrec de les seves pertinences. Posteriorment, l'agost de 1854, un altre germà, de nom Jaume, va morir amb només 15 anys, quan només feia un any que era a l'illa.³⁰ Entre els que es van quedar i van formar família destacaríem, entre d'altres, Pere Forns Marcer que va marxar l'any 1912 a Santiago de Cuba en el vaixell "Catalina", es va casar i va formar una família.³¹ Un altre cas seria el del fill de Fulgenci Miret Mata (de can Lenci o ca la Paula), que va arribar a Santiago de Cuba l'any 1911 i posteriorment va ser pare de Pedro Miret Prieto, més conegut amb el nom de comandante Miret, que anys més tard va destacar lluitant amb Fidel Castro.³²

D'entre els que retornaren cal diferenciar entre els que tornaren amb molts o pocs diners. Així aquests últims van haver de viure de forma més modesta, com és el cas d'Isidre Brauet, el *Xic dels Vinyals*. No sabem l'any que va marxar, però el 1896 ve a passar uns mesos a Ribes amb en Josep Giralt Robert (de can Casota), i marxà altre cop amb la seva dona cap a l'Havana per continuar fent diners, fins que retornà a Ribes amb pocs recursos.³³ Així mateix trobem el cas d'en Joan Giralt Robert que va anar a Cuba a treballar amb el seu germà. Tot i no fer la fortuna-del seu germà es va casar en primeres núpcies amb l'Angeleta Cuadras Comas, filla de l'americano Pau Cuadras, i van anar a viure a casa

30. Fons de can Pere de la Plana; Giralt, citat a la nota 12; Soler, citat a la nota 2, p. 202.

31. J.-L. Palacios. "Ribetans a l'illa de Cuba". Montgròs: Revista mensual de Sant Pere de Ribes, 41, setembre-octubre 1987, p. 6-7.

32. Jo-ber-mi, "Alenades cubanes", Montgròs, 13 juny 1912; M.-M. Vall i Soler, "Des de Guantánamo: Alenades cubanes". Programa de la Festa Major de Sant Pere, 1981; "Pedro Miret a Ribes", Montgròs: Revista mensual de Sant Pere de Ribes, 9, octubre 1984, p.4.

33. Dietari de Josep Bertran Miret, 21 de maig de 1896 i de Joan Milà Giralt, 14 de novembre de 1896.

34. Els Giralt a Sant Pere de Ribes, citat a la nota 9.

dels seus sogres a la plaça Marcer. Quan va morir l'Angeleta de part es va tornar a casar amb Maria Mestre Puig, filla de l'americano Francisco Mestre Mestre, i van anar a viure a can Panxo, també a la plaça Marcer.³⁴ Amb aquests casaments aconseguí mantenir el seu posicionament social, ja que en aquell moment era molt important tenir-lo en la vida social del poble. Per als americanos era prioritari que els diners es quedessin a la família, d'aquí que es casessin amb nebodes, cosines o si més no filles d'amics americanos.

El carrer del Pi, llavors anomenat de les Roques, el 18 d'abril de 1892. Observeu que ja hi havia construïdes algunes cases d'americanos que havien tornat, com can Miqueló i can Planes (a l'esquerra) i can Pere Miret (a la dreta) (foto: Josep Bertran i Miret. Fons Miquel Bertran i Cuadras).

Tan sols una petita part dels americanos ribetans tornaren de les Amèriques amb un bon sac de diners, aproximadament uns quaranta dels més de quatre-cents que sabem que van marxar. En números rodons, uns 30 es van fer cases noves a Ribes i els altres 10 es van instal·lar en altres poblacions (Barcelona, Sitges, Vilanova). Ribes, un poble eminentment agrícola, els rebé amb els braços oberts ja que va suposar

la injecció de diners al mateix poble. A més, va permetre el creixement del nucli urbà al voltant del que avui dia és la plaça Marcer, urbanitzant part del carrer Major, plaça de la Font, carrer del Pi i la mateixa plaça, centre neuràlgic del poble a partir d'aquell moment i que s'anomenà plaça dels Arbres a partir de l'any 1889, quan es van plantar els plàtans. L'arribada d'uns 30 americanos amb fortuna, alguns d'ells germans, va permetre que es construïssin cases noves, el fet era demostrar que a les illes s'havien fet diners i l'ostentació era necessària, motiu pel qual aparegueren tot un seguit de cases d'estil eclèctic amb dues galeries d'arcades a la façana del darrere, que donava a un pati on alguns d'ells plantaren palmeres.

Per exemple, els germans Bertran Miret arribaren d'Amèrica amb èxit. En Sadurní, que estigué fora fins el 1869, feu construir l'any 1875 la seva casa al carrer del Pi número 25, actualment seu de l'entitat GER; en Joan, que estigué fora fins al 1871, un any abans inicià les obres de casa seva al carrer Major, l'actual ca la Manuela, i en Miquel es va fer la casa a la plaça de la Font.

Can Janet d'en Zidro, al carrer de la Barceloneta 1, construïda per Joan Bertran i Pagès l'any 1870, en una fotografia de cap a 1902. Noteu els esgrafiatos a les parets, ara inexistents. (foto: Joan Milà i Giralt. Fons can Janet d'en Zidro).

També podríem destacar el cas dels germans Joan, Aleix i Antoni Bertran Pagès, cosins dels anteriors. En Joan en arribar a Ribes es va fer construir l'any 1870 una casa al carrer de la Barceloneta núm. 1, anomenada can Janet d'en Zidro; l'Aleix fa edificar el 1876 la casa anomenada cal Metge Pere al carrer del Pi, i l'Antoni es fa construir també aquell any la casa al costat d'aquest.

Pintures murals de la galeria de can Janet d'en Zidro, al carrer de la Barceloneta, residència de Joan Bertran i Pagès. Foren realitzades per Salvador Escofet de Vilanova i la Geltrú l'any 1898 (foto: Josep Miret, 1997).

Joan Bertran Quadres retornà a Ribes l'any 1870, any en què es feu construir la seva casa al carrer Major, l'actual can Magí Botí. Uns anys més tard, l'any 1879, va construir una casa dedicada a escola de les monges de la Divina Pastora, al costat de la seva, que es va utilitzar com a escola fins a la seva mort ocorreguda l'any 1890. La seva vídua va vendre les dues cases, una a en Magí Botí³⁵ el 1897 i l'altra a la família Giralt. Actualment aquesta casa és la seu d'Els Xulius-Centre Social Ribetà.

Els germans Josep, Francesc i Ramon Mestre Mestre també es feren construir noves cases al seu retorn, en Josep es va fer la casa al carrer de Mossèn Andreu Malgà, l'any 1875,

35. Dietari de Joan Milà Giralt, 30 de setembre de 1897.

l'actual can Geló; en Francesc, anomenat Panxo a Cuba, es va fer una casa a la plaça Marcer, l'actual can Panxo; i en Ramon, l'últim dels germans en retornar a Ribes, va venir més gran i amb més diners a la butxaca i es feu construir l'última de les cases edificades, can Punxes.

Els germans Cristòfol i Pau Quadres Massó al seu retorn de l'Havana es feren construir el 1874 la casa anomenada cal Doctor Quadres, al carrer del Palou, i el 1889 can Torrents o can Pau Quadres, a la plaça Marcer.³⁶

Grup de tres americanos a la font d'en Zidro el 6 de juny de 1893. El que porta el vestit blanc és Francesc Bertran, germà del fotògraf, i els altres són Prudenci Soler i Josep Jacas. La dona i el nen han de ser veïns de la Coma o de can Zidro (Foto: Josep Bertran i Miret. Fons Miquel Bertran i Cuadras).

El preu de construcció d'aquestes cases és molt variable, i s'estableix al voltant d'unes 5.000 pessetes de l'època, si bé la casa que Gil Miret González es va fer construir a la plaça de la Font, feta per Pere Jaques Colomer, *Mestre Xic* el 1868, va ser pressupostada en 1.225 duros (6.125 pessetes).³⁷

Els ribetans que varen tornar amb diners es construïren noves cases, i a més alguns compraren terres i masies, com Ramon Mestre Mestre que adquireix la masia de Carro a Vilanova; els germans Aleix i Joan Bertran Pagès compren la

36. La major part de dades referents a les cases d'americanos les hem tret de X. Miret, citat a la nota 4.

37. Fons de can Miret de les Parellades.

38 G. Coll Milà; C. Miret i Massó. "100 anys del Redós. Una història en la història". Programa de la Festa Major de Sant Pere, 2006.

masia en Perris a Vilanova i la Geltrú; Miquel Bertran Miret el mas Bargalló a Olivella i Bonaventura Blai Milà, nascut a Sitges, la masia de Montgròs al nostre terme, entre d'altres exemples.

Alguns dels americanos que retornaren invertiren en la millora directa al poble, com és el cas dels germans Josep i Pere Jacas, que a la seva mort donaren 125.000 pessetes del seu llegat per a la creació del Redós de Sant Josep i Sant Pere.³⁸ Així mateix el capital de molts d'ells permeté crear l'any 1883 el Centre Recreatiu a la plaça dels Arbres, centre neuràlgic de la vida social del poble i, entre d'altres fets, també es compraren dues campanes per a la nova església de Ribes.

EPÍLEG

Els catalans i ribetans que van haver de marxar "a fer les Amèriques", a la recerca de noves oportunitats que en aquells moments el nostre país no els donava, al seu retorn van aconseguir deixar-nos un llegat en forma d'històries familiars, de treball dur en aquelles terres on es van instal·lar, de nous espais culturals com el Centre Recreatiu o de residències com el Redós, i de forma més visible de cases de nova construcció i l'ampliació del centre urbà de Ribes. Cal, però, seguir estudiant-los, descobrir els motius personals que cadascú va tenir per haver de marxar i com va ser el seu retorn. Aquest petit estudi només pretén ser una petita aportació a una història que encara té molt per descobrir.

DE RIBES A CUBA: PETITES HISTÒRIES DELS AMERICANOS

Josep Miret Mestre - Gerard Coll Milà

Agraïments: a Miquel Bertran Cuadras, Pere Cuadras Miret, Mercè Vidal Cuadras i a la família Fortuny per les informacions i fotografies aportades al treball. I a Sílvia Boquer Pubill, Pere Coll Milà i Miquel-Muç Vall Soler per la revisió del text.